

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt: XXII

Ekim 1958

Sayı : 88

BİBLİYOGRAFYA

YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU, *Zoraki Diplomat*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, Yeni Matbaa, 1955, 319 Sayfa, 400 Kuruş.

1908'den sonra şöhret kazanan roman muharrirlerimiz arasında mühim bir yeri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yirmi-yirmibir yaşındanberi matbúat hayatına atılmış bulunmaktadır. İlk yazılarını 1909'dan itibaren *Resimli Kitap*, *Musavver Muhit*, dahil bulunduğu Fecr-i âti mensuplarıyla beraber *Servet-i fümün* mecmuasında neşre başlayan müellifimizin, bugün elimizde *Erenlerin Bağından*, *Okun Ucundan* adlı mensur şiirleri, *Ahmed Hâşim*, *Atatürk* hakkında hâtıraları, *Ergenekon* adıyla iki cilt hâlinde neşrolunan makaleleri, *Alp Dağlarından* isimli seyahat notları, hikâye, mektup, hitabet tarzında tertibettiği ve kadın mevzuu ile alâkalı muhtelif mes'eleleri ele aldığı *Kadınlık ve Kadınlarımıza Dair*, *Sağanak ve Mağara* piyesleri, *Horas*, *Horatius*, *Geçmiş Zaman Peşinde* adındaki terceme üç eserinden başka, küçük hikâyelerini topladığı *Bir Serencâm*, *Rahmet*, *Millî Savaş Hikâyeleri* ve *Kiralık Konak*, *Nur Baba*, *Hüküm Gecesi*, *Sodom ve Gomore*, *Yaban*, *Ankara*, *Sürgün*, *Panorama*, *Heş O Şarkı* romanları olmak üzere yirmibeş, bunlara 1957'de basılan *Anamın Kitabı* isimli ottobiyografisiyle, biraz sonra üzerinde duracağımız *Zoraki Diplomat*'ı ilâve edersek yirmiyedi cilt eseri meycut olduğu görülür.

Eserlerinin nev'i ve kazandığı şöhret gözönüne alınınca, Yakup Kadri 'yi makale ve musahabe, seyahat, hâtırat, tiyatro, yirmi-yirmibir yaşındanberi matbúat hayatına ait hâtıra ve müşahedelerinin hikâyesidir. *Diplomatlık Meselekine Nası Girdim*, *Elçiye Zeval Olmaz Derler ama* başlıklı ilk iki bahis (S. 3-50), gençliğinde birkaç yıl süren lise hocalığı dışında resmî bir vazifede çalışmayan Yakup Kadri'nin diplomatlık meslekine nasıl girdiğini anlatan bir başlangıç mahiyetindedir. *Kadro* mecmuasındaki neşriyat dolayısıyla birtakım dedi-kodular, Devlet mekanizmasında ileri mevkide bulunanların yanlış tefsirleri, mecmuanın kapatılmak istenilmesi onun bu mesleke girmesine sebep olmuştur; teferruatıyla izah ettiği hiyleler, dolaplar neticesinde Orta-Elçilik'le Tiran'a ta'yini, *Kadro*'nun devamına imkân bırakılmamak için bulunmuş bir çaredir.

Zoraki Diplomat, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Arnavutluk, Çekoslovakya, Hollanda, İsviçre, İran ve tekrar İsviçre'de geçen Hariciye me'murluk hayatına ait hâtıra ve müşahedelerinin hikâyesidir. *Diplomatlık Meselekine Nası Girdim*, *Elçiye Zeval Olmaz Derler ama* başlıklı ilk iki bahis (S. 3-50), gençliğinde birkaç yıl süren lise hocalığı dışında resmî bir vazifede çalışmayan Yakup Kadri'nin diplomatlık meslekine nasıl girdiğini anlatan bir başlangıç mahiyetindedir. *Kadro* mecmuasındaki neşriyat dolayısıyla birtakım dedi-kodular, Devlet mekanizmasında ileri mevkide bulunanların yanlış tefsirleri, mecmuanın kapatılmak istenilmesi onun bu mesleke girmesine sebep olmuştur; teferruatıyla izah ettiği hiyleler, dolaplar neticesinde Orta-Elçilik'le Tiran'a ta'yini, *Kadro*'nun devamına imkân bırakılmamak için bulunmuş bir çaredir.

"Arnavutluk yolunu boylarken yüreğim öylesine üzgündü ki, kendimi tutamayıp eski bir Fizan sürgününün torunu olan karıma, "Vaktiyle Fizan vardı, şimdi de Tiran..." diye mırıldanmıştım" diyen müellif, vapur, Arnavutluk kıyılarına yaklaşırken bu düşüncelerinin boş bir üzüntü olduğunu sezer. Pırıl pırıl beyaz kumsalı, narin

ve yeşil tepecikleriyle, serin bir sonbahar sabahının tatlı aydınlığına bürünmüş olan Draç sahilleri, kendisini karşılamaya gelen dostları, bunlar arasında on-onbeş yıl önce Haydarpaşa'da Ahmed Haşim'le pansiyon arkadaşlığı eden genç tıbbiye talebesi ve şimdi elçilik binasının sahibi olduğunu söyleyen Dr. Kemal'i, "mektepe arkadaşları Baha Tevfik'e edebiyat çömezliği eden ve İstanbul'un bazı dergilerinde kısacık mensur şiirlerin altında imzası görülen Ahmed Nebil'i, Arnavut mebuslarından ve eski ahabplarından İskodralı Fâzıl Bey'i görmek, üzüntüsünü hafifletir. Modernize olmağa çabalayan bir Batı-Anadolu kasabasını andıran Tiran'da, bir Venedik sarayının maketini andıran elçilik binası, bu rahat ve geniş konak, kendisinden evvelki elçi Ruşen Eşref Bey'in "ince bir artist zevkiyle döşetip dayattığı, salonların, yemek, yazı ve yatak odalarının perdelerine, koltuklarına, kanapelerine, masalarına bakmakla doyum olmayan" konak, Ankara'daki birkaç odalı dermeçatma kira evinin yanında bir şato gibidir. Memnunluk verecek şeylerden biri de, Arnavutluk halkının bu yeni Türk elçisini sempati ile karşılamasıdır.

Arnavutluk'ta halk tabakası yedisinden yetmişine kadar Türkler'e yakınlık göstermektedir; aralarında tek-tük Türkçe konuşanlar bulunmakla beraber, onlarla Türkçe konuşmadan ahabplık etmek de mümkündür. "Çok defa aramızda göz yaşartıcı dostluk sahneleri bile oluyordu. Birgün Elbasan civarında ihtiyar köylülerden biri, ağır ağır arabamıza yanaşmış ve ay yıldızlı kırmızı bayrağı, "Osmanlı, Osmanlı!" deyip alınma, yüzüne, gözlerine sürerek öpmüştü. Başka birgün, gene yaşlı bir çoban bizi uzun uzun, tatlı tatlı, âdeta hasretle seyrettikten sonra şoförümüze dönüp, "Bu İstanbul'dan Tiran'a yeni gelen Paşa mı?" diye sormuştu. Öyle fukara çocuklara rastlıyorduk ki bize demet demet kır çiçekleri hediye ediyorlar ve kendilerine para vermek istediğimiz zaman mahcup mahcup reddederek çekiliyorlardı" cümleleriyle halkın gösterdiği yakınlığı canlandıran Yakup Kadri, bu güzel ve asil memleketin bize ve bütün dünyaya uzaktan kötü görünmesinin sebebini, yüksek sınıfı tanıdıktan sonra anlamıştır.

Resmî Arnavutluk'un bütün kadrosunu Yıldız Sarayı'nın silâhşorları, veya onlara benzer kimseler teşkil etmektedir. Boğaziçi yalılarının Rumeli eşrafı dediğimiz aileleri içinden çıkıp gelme yüksek sınıfa eski Bâb-i âli memurlarını da katarsak, "Osmanlı Devleti'nin bütün o köhne ve çirkin mimarisi yeniden meydana çıkmış olur". Seçkin aydınlardan Garp düşünceli kimselerin bazıları, Balkanlar'a ilk ayak basan Romalı Hanlar'ın torunları olduklarını, bâzan da Büyük İskender'in kendi aralarından çıktığını iddia ederler. Kral Zog da bu efsaneye göre, oğlunun adını İskender II. koymuştur. Bir Arnavut muharririnin İngilizce olarak neşredilen Arnavutluk hakkındaki eserinde, Osmanlı Saltanat Devri, medenî ve Lâtin diye vasıflandırılan Arnavut milleti tarihinde zulümlerle dolu bir Asyalılar İstilâsı Devri gösterilerek Türk düşmanlığı izhar edilmiştir; fakat, Arnavutluk'ta kan kavgalarını, hattâ ufak-tefek zâbıtâ vak'alarını önleyen bir sükûnet havası yaratan Kral Zog, idareyi ele aldıktan sonra bu düşmanlık eski şiddetini kaybetmiştir. "Türkiye'deki inkılâplardan hayranlıkla bahseden, 'Arnavutluk, Türkiye ile sınırdış kalabilseydi de sizden ayrılmasaydık' diyen münevverler bulunmakla beraber, hakikatte, münevver düşmanlığının sezilmemesi mümkün değildir. Genç bir Arnavut öğretmenin Atatürk hakkındaki eserinde sık-sık inkılâp kelimesini kullanmasından dolayı komünistlikle suçlandırılması, dört -beş ay sonra, güya, Kral Zog aleyhinde tertiplenen bir komplonun, veya bir

ihtilâlin bastırılması esnasında, eski Dahiliye Nâzır'larından olan ağabeyi ile yanyana, candarmaların kurşun yağmuru altında' ölümü, Türkiye'ye karşı duyulan düşmanlığın neticesidir.

Tiran, Yakup Kadri'nin burada bulunduğu sırada milletlerarası politikanın velveleli bir rasad-hânesidir; Mussolini'nin Habeşistan zaferinden sonra Arnavutluk'ta İtalyan düşmanlığı izleri silinmiş, bunun ardından İtalya'ya karşı elli milletin elbirliğiyle alınan *sanctions* tedbirlerinin iflâs ederek İngiliz-İtalyan anlaşmasıyla neticelenmesi herkesi hayrette bırakmıştır. Habeşistan mes'esi İtalya ile Batı devletlerini birbirine düşürdüğü sırada meydana boş bulan Kral Zog, güya ortada bir ayaklanma varmış gibi, kendi hâlinde insanları dağ başlarında eşkıya tenkil eder gibi öldürtmüş, nice kimseleri sorgusuz olarak ölüm cezalarına çarptırmış, bunlarla uzaktan yakından alakası olan nice ma'sumlar tevkif ettirilerek habshânelere, karakollar, resmî, yarı resmî binalar, hattâ hususî evler bu zavallılarla dolmuştur. Bu esnada Vichy Kongresi'nden dönen Yakup Kadri zulme uğrayanların eşi dostunun şikâyetleriyle karşılaşmıştır; bunlarca Türkiye'ye karşı bir sempati besleniyor ve memleketimizin işe karışması mümkün görülüyordu. Kendisi daha Vichy'de iken elçiliğimiz Maslahatgüzar'ı tarafından bu şefaathane mes'esi hükümetimize bildirilmiş, tasvip olunmamakla beraber bâzı idam cezalarının sonsuz habse çevrilmesi bakımından te'sirsiz kalmamıştır. Y. Kadri, vaktiyle Kral'a lalalık eden ve onun üzerinde mühim nüfuzu bulunan Abdurrahman Krosi ile bu hususu görüşmüş, eserde, tafsilâtiyle anlattığı politika sayesinde umumî afv ilân edilmiştir. Bir vakitler Türkler aleyhindeki eseriyle şöhret kazanan zat, komplo meydana çıkar çıkmaz İtalya'ya kaçmak suretiyle yakasını kurtarabilmiştir.

Müellifin Arnavutluk'a duyduğu yakınlık, biraz da, eski yurtdaşlarıyla kaynaşma dolaysıyla; "Gerçi, bu geriye basan bir yurtdaşlıktı. Hep bir arada, tekrar İkinci Abdülhamit saltanatının *terör* devrine dönmüş gibiydik. Tiran değil ama, İskodra, Berat, Elbasan ve hattâ bizim Akçahisar adını verdiğimi meşhur İskender Bek'in köyü Kuriya, sanki çocukluğumun geçtiği Mânisa'nın bir kazası, veya nahiyesi idi. Yalnız, kerpiçten beyaz badanalı duvarları, ufak bir delikten dışarı sarkıtılmış sicimlerle açılan kapıları ve cumbaları ve pencerelerinin kafesleri; yalnız sokaklarının kaldırımları ve avlularının içindeki çeşmeleriyle değil, buralarda oturanlarla da tıpkısı tıpkısına Manisa'yı, Alaşehir'i, Akhisarı andıran Osmanlı kasabaları. . ." cümleleriyle her iki memleket arasındaki benzerliğe işaret eden müellif, eserinde, günün Türkiye'siyle Arnavutluk arasındaki yakın benzerlikler hakkında izahat vermiştir. Nitekim Kral Zog da, çok geçmeden benzerliği bir eşitliğe çevirmek istemiş, kız kardeşlerinden birini, Abdülhamid'in oğullarından birine nişanlamıştır. Gizli tutulan bu izdivacı, Y. Kadri de, diğer diplomatlar gibi düğünden birkaç gün evvel haber almıştır. Bu münasebetle hükümetimize çektiği bir telgraf üzerine, bilhassa Hariciye Vekilimiz, buna pek mühim bir siyasî hâdise mânası vermiş, elçimizin hemen çıkıp gitmesini emretmiştir. Onca Kral Zog'un bu hareketi, Osmanlı Hânedanı'nın Balkanlar'da tekrar hüküm sürmesi neticesini doğurabilir; evli bulunmayan Kral Zog günün birinde tahtını terkettiği takdirde, bu mevkie Abdülhamid II.'in oğlu veya torunu geçebilirdi. "Dış İşleri Vekilimiz, işte asıl bu bakımdan endişeye düşerek yalnız beni çağırarak kalmamış, Ankara'daki Balkan Devletleri elçilerine de tebligatta bulunmuş ve bu hâdiseden sade Türkiye Cumhu-

riyeti'nin menfaatlerine değil, Balkan Anlaşması'na da zarar getirebilecek bir siyasî huzursuzluk çıkabileceğini bildirmişti. Bunun üzerine yirmidört saat geçmeden Tiran'daki Yugoslavya, Romanya, Yunanistan elçileri ya hemen Tiran'ı terketmek yahut herhangi bir diplomatik özürle döğünde bulunmamak emrini aldılar” yolunda izahat veren Y. Kadri, çok geçmeden Kral, düğünde bulunmadıklarından dolayı bu elçilerin geri alınmasını istediğini, bunlar arasında, hükümetinden emir almadığı hâlde dâvete icabet etmeyen Çekoslovakya Maslahatgüzarı'nın da bulunduğunu kaydeden müellif, Kral Zog'un, müşkil duruma sokmamak için kendisini dâvet etmemiş olduğunu, bunun sebebini Mabeynci'si vasıtasıyla bildirmek nezaketini gösterdiğini kaydediyor (S. 51-77).

*

Tiran'la diplomatik münasebetimizin kesilmesi üzerine buradaki vazifesi sona eren Y. Kadri, 1935'de, Elçi olarak Prag'a gittiği zaman, Küçük Anlaşma denilen Orta-Avrupa müdafaa sisteminde sarsıntılar başlamış bulunuyordu. Nazi Almanyası gittikçe kuvvetlenmekte, üçlü anlaşmanın başlıca dayanağı Yugoslavya Prens Paul ile Stoyadinovic'in idaresi altında kendini Hitler'in cazibesine kaptırmıştır. Yugoslavlar'a göre Hitler müttefik, insanî hislerle dolu, Yugoslav Elçisi'nin kanaati ise, anarşi içinde çalkanmakta olan milletini selâmete çıkararak, Yugoslavya gibi ziraat ve ham madde memleketlerine ticaret kapılarını açarak, Avrupa'yı kalkındırma gayesinde bulunan Hitler, Çekoslovakya için bir tehlike menbaı değildir. Küçük Anlaşma müdafaa sisteminde göze çarpan bozuklukları örtbas etmek maksadıyla nutuklar vererek üç müttefik arasındaki bağların gittikçe kuvvetlendiğini ispata çalışan, Belgrat, Bükreş seyahatlarına çıkan Beneş, diğer taraftan Çekoslovak ordusunun harb gücünü teşhise çalışıyordu. Hususî bir konuşma esnasında Y. Kadri'ye, “Bir yandan Fransa, bir yandan Rusya bizim emniyetimizi ve taarruzdan masunluğumuzu korumak teahhüdünü üstlerine almışlardır. Bundan başka, biliyorsunuz ki Küçük Anlaşma paktı ile Rumanya ve Yugoslavya bize bağlanmış bulunuyor. Bu iki devlet, diğer taraftan Balkan Anlaşması ile size bağlıdır; yani sizin bizim aramızda bir *trait d'union* teşkil etmektedirler. Görüyorsunuz ki Çekoslovakya hiç yalnız değildir ve icabında yüz tümenlik bir müttefikler ordusunu çıkarabilecek, bunu kendi harb endüstrisiyle teçiz edecek imkânlarla maliktir” demesi de bâzı tehlikeleri önceden sezdiğine alâmettir; çünkü 1936 yılı başlarında Hitler, Çekoslovakya'ya karşı sınır harbinde başladığından, bu, yalnız Beneş'in değil, bütün Çekler'in, matbuat sütunlarına da intikal eden endişelerinin ifadesidir. Tehlikeyi önlemek için Çek Hükümeti, Alman azınlığının kültürel imtiyazlarını o kadar genişlettirmiştir ki, “Südet bölgesinde bir Çek polis, candarma, idare âmirliği gibi resmî bir sıfat taşısa da kendi diliyle meramını anlatmağa imkân bulamadığı hâlde, herhangi bir Alman, bütün Çekoslovakya'da Almanca konuşarak dolaşmak, oturup yerleşmek imkânlarına sahiptir. Prag'da her yerde Beneş'in fotoğraflarına rastlanıyor, bâzı diplomatlar, Südet mes'elesinin alevlenmesini yalnız Nazi kışkırtmalarına değil, Beneş'in şahsî ve otoriter idare sistemine atfediyorlardı. Nezaket, terbiye, vakarına herkesi hayran eden Masaryk devlet riyasetinde kalsaydı, bu mes'ele yine çıkar, fakat buhranlı bir hâl almazdı. Sesinin tonundaki sertlik, kaba hareketlerinden başka uzlaştırıcı bir siyaset takibetmeyip, bir parti olarak hareket eden Beneş'i yalnız yabancılar değil, Çekler de sevmemektedir. Birinci Cihan Harbi'nde gizli hareketlere karışanlar

imtiyazlı bir sınıf hâlini almış, her nimetten faydanlanmış, bu harekete katılmayanlar üveği evlât mualmelesi görmüştür. Beneş Sosyialist-Nasyonalist partisi lideridir; buna bağlı *Legionnaire* Bankası herşeyden arslan payı almaktadır ve Beneş'in nüfuz çevresinde yer alanlar arasında Yahudiler'in de bulunması Çekler'i bütbütün kızdırmaktadır. Hulâsa, Beneş'nin millî birliği sarsan hareketleri dolayısıyla memleketin her tarafına beşinci kol kök salmıştır.

Çekoslovakya'da beşinci kol faaliyetlerini birçok misallere yer vererek anlatan Yakup Kadri, 1937-38'de bu iç karışıklığa müvazi olarak haricî siyasette görülen aksaklıkları da yine müşahedelerine dayanarak izah ediyor: Küçük Anlaşma'ya dahil devletlerden, Beneş'in Hitler'i kışkırtıcı siyasetini tasvip eden yalnız Rumanya kalmıştır ve Beneş'i, Rumanya'ya ziyareti münasebetiyle uğurlama merasiminde Türk, Yunan elçileri hariç, Prag'da bulunan elçilerden hiçbiri gelmemiş, gerek bu ziyaret, gerek Kral Karol'un Çekoslovakya'ya nezaket ziyareti gösterişten ibaret kalmış, Masaryk'in ölümünden sonra hâdisesiz bir gün geçmemeğe başlamıştır. Hitler'in, radyolarda Beneş'e karşı açıktan açığa hücumu geçmesinden cesaret alan Südet Almanları, Prag'ın kendilerine ait bulunduğunu, bu şehrin cedleri tarafından kurulduğunu ilâna başlamışlardır. Fransa Hariciye Nâzırı, Prag'a böyle bir zamanda gelmiş ve Beneş hâlâ ümitsiz değildir; silâhlı bir Alman saldırısına karşı Fransa ile Rusya'nın yardımından, Hitler'in böyle bir cihan harbine meydan vermeyeceğinden emindir. Bu sırada İngiliz Hükümeti Reisi Chamberlain'in, arkadaşlarından Lord Runciman'ı, Almanya -Çekoslovakya arasında hall çaresi bulsun diye Prag'a göndermesi, halkta, İngiltere'nin yardıma koşacağı ümidini uyandırmışsa da, Lord Runciman, misafir kaldığı şatonun önünden geçen dereye üç haftasını balık avlamakla geçirmiş, kimseyle vedalaşmadan İngiltere'ye dönmüş, neticeyi soranlara, "O iş Allah'a kaldı!" cevabını vermiştir.

Çekoslovakya, 1938 Eylülünde, Alman baskısına karşı harb seferberliği ilânına mecbur kalmış, fakat bu hazırlanış işe yaramamıştır; çünkü Hitler'le Chamberlain'in anlaşmasından birkaç gün sonra, Prag'daki İngiliz ve Fransız elçileri gece yarısını ikibuçuk saat geçe Südet bölgesinin Çekoslovakya'dan ayrılacağı haberini vererek, Beneş'e memleketi terketmesini tavsiye etmişlerdir. Y. Kadri, Chamberlain Kabinesi'nde Nâzırlık eden Duff Cooper'in eserinden faydalanarak, Chamberlain'in Hitler'le görüşmesinden Kabine arkadaşlarının haberi olmadığını, halkın belki bir Çekoslovakya mes'elesi bulunduğunu bile işitmediğini, yalnız Lordlar'la City'nin tarafdarları dışında kimsenin okumadığı *Times*'den başka hiçbir gazete bu *sulhu kurtarma teşebbüsü*'nü benimsemediğini kaydederek, eserden, bu işin iç yüzünü aydınlatan mühim malûmatı nakletmiştir (S. 114 v. d.).

Beneş gittikten sonra Çekler bâzı sokak gösterilerinde bulunmuştur. Yerine gelen ve ömrü boyunca siyasetten uzak yaşayan Dr. Haha, bu ihtiyar hukuk Hâkim'i sarayına öylesine çekilmiştir ki, yeni Çekoslovakya'nın bir Cumhurreisi var mıdır, yok mudur kimse farkında bile değildir. "Denilebilir ki o günlerde Çekoslovakya batan bir gemiyi andırıyordu. Burada herkes, yalnız kendi malının ve canının derdine düşmüştü ve memleket dâvası artık büsbütün unutulmuştu. Çoluk çocuğunu İsviçre'ye, Fransa'ya, İngiltere'ye gönderenlerin, hattâ buraları da kâfi derecede emniyette bulmayıp Güney Amerika memleketlerine kaçırانların, paralarını Londra, New-York bankalarına aşırانların, mağazalarını, fabrikalarını, ticaret-hânelerini

yabancı ellere devredenlerin dedi-kodusu, Prag'daki konuşmaların yegâne mevzuunu teşkil ediyordu". Memleketin içten dıştan çöktüğü bu sırada Dr. Haha ile Hariciye Nâzırı Berchetesgaden'e çağırılmış, Hitler'le Dr. Haha sözde karşılıklı müzakere ederek, bir anlaşmağa varmışlardır: "Ordusuz ve yalnız Çekistan, bir büyük devletin himayesine sığınmadan yaşayamaz. Er-geç haris komşularından birinin, hassaten komünist Rusya'nın hâkimiyeti altına girebilir. Şu hâlde böyle bir felâketi önlemek için bu memleketin bir Alman protektorasına inkılâp etmesi hayatî bir zarurettir. . . . v. s.". Zaten bu anlaşma imzalanmadan önce Hitler'in motörlü kıt'aları harekete geçme emrini almış bulunuyorlardı.

İşgali müteâkip Çekoslovakya halkının psikolojisini müşahedelerine istinaden canlandıran Yakup Kadri, Türk Elçiliği'nde tercemanlık ve yerli kâtiplik vazifesini gören M. Barabaş'ın şu sözlerini kaydediyor: "Meğer o kadar göklere çıkarılan Alman ordusu bizimkinin yanında beş para etmezmiş. Motörlü kıt'alarının yarısından fazlası, bir sürü *pan*'lar yüzünden yollarda kalmış. Makineleri öylesine çürük-çarıkmiş ki, teknisyenlerimiz, zâbitlerimiz hayretten hayrete düşmüşler. Bütün ordu erkânımız şimdi, 'Ah, ne ettik de bunlara karşı koymadık' diye dizlerini döğüyorlarmış". Hakikat de bu merkezdedir; Hitler, Çekler'in gafletinden faydalanarak bu memleketi kolaylıkla işgal edivermiştir (S. 78-133).

*

1935-39 yılları arasında, İkinci Cihan Harbi'nin en buhranlı devresinde Prag'da bulunan Yakup Kadri, bu hâdiseden sonra La-Hey Elçiliği'ne ta'yin olunmuştur. Hollanda, Yakup Kadri'de çocukluğuna ait bazı hâtıraları canladırır; bizce eskiden Felemenk olan adı geçti mi, gözünün önüne üç şey gelmektedir: Kraliçe Wilhelmina'nın resimli gazetelerde hayran hayran seyrettiği tazelik resimleri, annesinin Felemenk taşı diye vasıflandırdığı pırlanta yüzüğü ve kırmızı boyalı bir topu andıran Felemenk peyniri.. Kırkbeşini hayli aştıktan sonra Hollanda'ya vardığı zaman bu hayallerinden yalnız biri gerçekleşmiştir: "Bizim eski işçi tezgâhlarını hatırlatan elmas atelyelerinin loşluğu içinde annemin parmağındaki pırlantadan daha nekadar büyük taşların, gökyüzündeki yıldızlar gibi ışı ışı, küme küme parıldadığını görecektim; fakat hani benim o saçları lüle lüle, mine gözlü Kraliçe'm? Heyhat, onun yerine şimdi karşıma çıkan altmışlık bir ninedir ve kırk yıl evvelki tazeliğinden yalnız sesindeki tatlı gevreklik kalmıştır. Evet, bu, yumuşak, berrak bir genç kız sesiydi ve insanın kulağını hoş bir musiki gibi okşuyordu ama, eski fotoğraflarının hasretini gönlümden asla silemiyordu" diyor. Felemenk peynirleri dışarı ihraç edilirken bayatlamasın diye yusuvarlak hâle getirilip balmumundan bir kılıf içine sarıldığını sonradan öğrenmiştir ve Hollanda'dakiler ne şekil, ne de renkçe çocukluğunda gördüklerine benzemektedir. Müellif, La-Hey yolunu boylarken Felemenk'e ait düşünceleri yalnız bu çocukluk hayallerinden ibaret değildi; yirmi yaşına doğru okuduğu Fransız ve Alman filozoflarının XVI-XVII. asırda çıkan kitaplarının çoğunun Hollanda'nın muhtelif memleketlerinde neşredildiğini, Spinoza'nın, Erasm'ın burada doğduklarını, Descartes'ın, Voltaire'in kilise baskısından kaçıp buraya sığındıklarını hatırlamaktadır. Hollanda'da fikir ve san'at hareketleri devam etmiyorsa bile yine birşeyler bulacağını uman Y. Kadri, XX. asır Hollandalı'sının eski parlak mâzisini unuttuğunu, vicdan ve fikir hürriyeti akıncılarının iz bırakmadan göçüp gittiklerini görünce hayal sukûtuna uğramıştır.

Hollanda'nın itina ile yetiştirilen ineklerini, diğer memleketlerden farklı olarak göze çarpan bisikletli kalabalığı, bura halkının cedlerine ait eski eşyalara, an'anelere bağlılığını, erken kalkıp erken yattıklarını, hattâ bu itiyadı bozmamak için Hollanda Hariciye'si protokol müdürlüğünün La-Hey ve civar şehirlerin eski ailelerini resmî ziyafetlerin külfetinden korumak için bir *Tesrifat Kitabı* neşrederek bâzı isimleri kayitle, "Bunları çağırabilirsiniz; diğerlerini rahat bırakın" demek istediğini; esalete düşkünlüklerini, böyle bir ünvanı taşıyan kimselerle görüşmeği tercih ettiklerinden aristokratların münzevî yaşadıklarını, buna rağmen Orange-Nassau Hanedanı'nın, saray ve saraylıların gayet sade, tantanasız bir hayat sürdüklerini anlatan Yakup Kadri, halk tabakalarının, asiller ve saraylılar dışında kalan yüksek ve çoğu büyük sanayi ve iş âlemine mensup orta sınıfın da karakterlerini canlandırmaktadır. Bunlardan daha geniş ölçüde izahat verdiği husus, İkinci Cihan Harbi'nin bu sahadaki te'sirleridir.

Y. Kadri La-Hey'e ta'yin edildiği zaman, İkinci Cihan Harbi başlayalı onbeş gün olmuştur. Simplon Ekpressi'yle La-Hey'e giderken, Paris'e kadar harbe dair alâmetlere rastlamamış, burada karanlığı her bakımdan hissedilen bir bozgun havasıyla karşılaşmıştır. Daha düne kadar Hitler'in elini eteğini öpen, Fransız dostluğunu unutan, Çekoslovakya'nın terekesinden faydalanmakla kendi din kardeşlerini arkadan vuran Polonyalılar'ı kurtarmak için harbe girme keyfiyeti, Parisliler'i hiddetlendirmektedir. La-Hey, harb dışı ve intizam içinde bulunmakla beraber, basit, demokratik bir krallık hâline bürünmüş, halkı da hayatını buna göre ayarlamıştır. Benzin israfını önlemek için otomobillerin çoğu garajlara kapatılmış, Kraliçe Wilhelmine bile o yaşında bisiklete binmekle bu yasağa riayet etmektedir. Bu sahaya faşistlik, nazilik gibi diktatörlük rejimleri te'sir edememiştir. Resmî makamlarda değil, hususî çevrelerde Alman tarafdarlarına ve İngiliz düşmanlığına rastlanılmaktadır; birinciler, Hitler'in Yahudi ve komünistlere harb açmakla Avrupa medeniyetini tehdit eden iki tehlikeyi, İngiltere ve Fransa'nın yanlış politikasıyla Yahudilik'in kökünden kazınması, Almanya'nın komünist Rusya'nın kucacağına atılması tehlikesini önlediği kanaatindedirler. İngiltere düşmanlığı ise, Hollandalılar'ın, dünkü küçük İngiliz Krallığı'nı bu günkü İmparatorluk hâline getiren, bütün Avrupa'yı refaha erdiren kolonialistliğin ilk öncüleri olduğu hakkındaki telâkkileridir ve bu İngiliz aleyhtarlığından ziyade, bir nevi akraba kıskançlığıdır.

Hollanda'nın siyasî politikası tarafsızlık, hangi taraftan tecavüze uğrarlarsa, kanlarının son damlasına kadar müdafaadır. La-Hey resmî çevreleri, tecavüze uğrayacaklarına ihtimal vermemişlerdir; çünkü Almanya, harb maddelerinin çoğunu Hollanda'dan te'min etmektedir; diğer taraftan Fransa'ya en kısa yol Liége ve Namur'dur. Bu inanış neticesi olarak Hollanda Hükümeti ve Erkân-ı Harbiye'si komşularının resmî haberlere dayanan ikazlarına ehemmiyet vermemişlerdir. Müellif bu münasebetle, şu izahatı veriyor: "Hattâ birgün, bu memleket kadar tarafsız olan Belçika'nın genç Kral'ı, kendi askerî kaynaklarının verdiği bir alarm üzerine Wilhelmine ile görüşüp, her ihtimale karşı bir tedbir alınması teklifinde bulunmak için La-Hey'e gelmişti de, koğulmaktan beter edilmişti. Gerek Saray, gerek Hükümet bu ziyaretin -pardon- bu hâdisenin te'sirini dağıtmak yolunda günlerce ne gayretler sarfetmişti. O münasebetle Hariciye Nâzırı'nın bana söylediği şu

sözü hiç unutmam: ‘Kraliçe, harbten, askerlik işlerinden bahsetmeği bile sevmez’. Almanlar’ın, Danimarka ile Norveç’i istilâsı üzerine tehlikeyi atlattığını sanan Høllanda, 1940 yılı kışını sakın, tatlı tahminler içinde geçirmiş, aynı yılın Mayıs’ında, bir gece Alman taarruzuna uğrayıvermiştir. Sabahleyin, Yunan Elçisi’yle beraber Hariciye Nezareti’ne giden Y. Kadri, Umumî Kâtip M. Snook’tan aşağıdaki izahatı almıştır: “Bu sabah saat altıda Alman Elçisi Von Zeck, Hariciye Nâzırı’mızdan acele bir mülâkat istedi. Bir *note verbal*’le Alman kuvvetlerinin buradan geçeceğini, bütün askerî üslerimizin işgal edileceğini, bunun dışında Hollanda Devleti’nin hükûmdarlık haklarına dokunulmayacağını bildirdi (M. Snook, Alman notasındaki şu sonuncu kaydı söylerken hazin hazin gülümsemişti). Pek tabii olarak, biz de, Alman Elçisi’nin bu tebliğini bir *casus belli* kabul ettik. İmdi, saat altıdanberi Üçüncü Reich’la harb halindeyiz”. Bu sırada Belçika, Hollanda’dan daha berbat vaziyette, halk panik içindedir. Kraliçe henüz La-Hey’dedir. Kızı, küçük çocuklarını alıp Kanada’ya gitmiş, damadı Prens Bernhart, Hollanda ordusunda askerî vazifesini görmektedir. Hava hücumunun ikinci günü İsviçre Elçiliği’nde yapılan diplomatik toplantıya Fransa, Belçika, İngiltere elçileri gelmemiş, Rumanya Elçisi, Y. Kadri’nin kulağına bunların kaçmış olduklarını söylemiştir. Ertesi günü, her tehlikeyi göze alarak milletinden ayrılmamağa karar veren Wilhelmine, kendi hükûmet erkânının, Başkumandan’ının ısrarıyla, halk arasındaki söylentilere göre gece yarısı sarayından kaldırılıp Londra’ya kaçırılmıştır.

Hollanda’daki harb sahnelerini, Alman hava taarruzunun altıncı, Rotterdam bombardımanının ikinci günü Hollanda orduları kumandasındaki bütün kuvvetlerin sapaşğlam teslim bayrağını çektiğini, böyle yapılmadığı takdirde düşmanın ultiatomuna göre bütün şehirlerin yakılıp yıkılacağı haberinin te’sirini, harb ve teslim sırasında halkın nasıl bir ruh hâli içinde bulunduğunu mufassalan anlatan Yakup Kadri, teslim hâdisesinden birkaç gün sonra İstanbul’a Berlin yolu ile döndüğünden, zaferin tam haftasında, Almanya’da bu zafere karşı halkın gösterdiği alâkasızlığı, endişeyi de müşahedelerine dayanarak canlandırmıştır (S. 134-189).

*

Onaltı yaşında iken, Tunalı Hilmi’nin *Cenevre’de Tahsil* adlı eserini okuduktan sonra İsviçre kültür müesseselerine, burada tahsil etmeğe karşı derin bir iştiyak duyan, Cenevre’yi kart-postallarda hasretle seyreden Y. Kadri’yi bilhassa Rousseau Adası’nı canlandıran kart-postal, etrafında dolaşan beyaz kuğuları ve ortasında düşünen tunçtan filozofuyle gözlerinden yaş gelecek derecede içlendiriyordu. Rousseau’nun *İtiraf*’ını, *Yeni Heloise*’ini tam bu sırada okumuş, burada tahsile imkân bulamamakla beraber, hastalığı dolayısıyla İsviçre’ye gimittir. Bu sıradaki ruh hâlini, İsviçre’ye sevgisini anlatıyor: “Evet, İsviçre’ye ilk ayak bastığım zaman, ben, yalnız kalbimin saflığını kaybetmiş bulunmuyordum, bir akciğer hastalığıyla de bünyem hayli yıpranmış, takatten düşmüş ve içimde yaşamak şevkından de eser kalmamıştı. Kendimi, hep Âhret sırlarıyla dolu bir *Mistisisme*’e bırakmıştım. Dünya nimetlerine başımı çevirip bakmıyordum bile... Kafam bir yığın felsefe ve edebiyat yükü altında ezilmiş, yüreğimin bütün coşkunluk kaynakları kurumuş ve gençliğim birtakım değersiz sevdalar yolunda hebâ olup gitmişti. O kadar yorgun ve bitkindim ki ilk hasretlim Cenevre’ye bir tren yolculuğu ile hemen kavuşmak imkânları elimde olduğu hâlde, karlı bir dağ başında yatırıldığım yataktan kımıldamıyordum.”

mak arzusunu bile duymuyordum. Bereket versin ki birkaç ay sonra, ben bu yataktan yedi yıl evvelki diriliğim ve tazeliğimle silkinip kalkacaktım ve bu benim için dünyaya yeniden geliş gibi birşey olacaktı. Kendi kendime, 'Meğer hayat ne tatlıymış; tabiat ne güzelmış!' diyecektim. Etrafıma sanki bir billür parçası arkasından bakıyormuşçasına elvan elvan, pırıl pırıl bir âlem hâlinde görecektim. Dereler, tepeler, yarlar, bayırlar benim önümde hep birden dile gelecekti, gülümseyecekti". Kendisini yeniden hayata kavuşturan İsviçre'yi Y. Kadri işte bu sebepten çok sevmektedir ve yirmi üç yıl sonra, Hollanda'nın işgali üzerine Bern Elçiliği'ne ta'yini kendisini onun için pek çok sevindirmiştir.

Bern Elçiliği'ne tahsis ettiği sahifelerde müellif, İsviçre lehçesinde *iktidar* kelimesinin mevcut bulunmadığından, bunun karşılığı olan *hizmet* kelimesinin kullanıldığından, devleti idare edenlerin milletin âdeta kulu, kölesi olduğundan, halkın çalışkanlığından, tasarrufa düşkünlüğünden, en ileri mevkiide birinin kızı, veya oğlunun hayatını kazanmak için herhangi bir işi küçümsemediğinden bahsediyor. İsviçre'ye her iki gelişi de harb senelerine rastlamıştır. Halk, harb ekonomisi baskısını tehammül ile karşılamakta, politika adamları memleket hizmetini herşeyin üstünde tutmaktadırlar. Birinci ve İkinci Cihan Harbi İsviçresi'nde göze çarpan başlıca fark, sonuncuda Alman İsviçreli'sinin, Fransız İsviçreli'sinden çok Cerman düşmanı kesilmesidir. Almanlar'la bu defa silâh arkadaşlığı etmeyip tarafsız bir siyaset takibimiz, İsviçrelilerin Türkiye'ye prestijini artırmıştır. Ticaret, iş âlemindeki itibarımız, bununla mukayese edilemeyecek derecede düşüktür. Harbten bir yıl önce buraya ihraç ettiğimiz buğdayın taşları bütün değirmenlerin öğütme âletlerini aşındırması, fındık çuvallarının kantarda ağır çeksin diye birtakım ecnebî maddelerle doldurulması bunun başlıca sebepleridir. Bu hâdiselerin hâtrası yeni ticaret anlaşmasıyla silinmeğe başlarken, Varlık Vergisi'nin, Türkiye'de birliklik bazı İsviçre firmaları üzerindeki baskısı ile tazelenmesi iki memleket arasındaki iktisadî, hukukî münasebetlerin kesilmesine yol açacak derecede umumî bir gücenikliğe meydan vermiştir. "Menfaatine dokunulan İsviçreli'yi yatıştırmak, veya hoşgörülüğe çekmek hayli güçtür; fakat İsviçreli, aynı zamanda sağ-duyu dediğimiz büyük faziletin sahibidir de.." ve müellif bu sebeple, elçiliği zamanında, İsviçrelilerin, Türkler hakkındaki seyahat vizesi ve ikamet tezkiresi yasağını kaldırdıklarına işaret ediyor.

İsviçrelilerin kanun ve nizamlara taassup derecelerinde bağlılığı, pratik ve spekulatif zekâyı bir arada işletebilme kabiliyetleri, ilim için ilim yaptıkları gibi hususiyetleri hakkında tafsilât veren Y. Kadri, bilhassa Prof. Pittard'a dair mufassal bilgi vermektedir. İsviçre'de 1942-49 seneleri arasında kalmıştır; bu arada geçen muhtelif siyasî mes'elelere dair görüşlerine de yer veren muharrir, bu mütalâaları münasebetiyle.. "İnsan tastamam kendi yurdu kadar değilse de, hemen hemen ona yakın bir muhabbetle sevdiği bir diyar hakkında pek tabiidir ki objectif davranmaz. Hususiyle, ben bünyemin sihatini orada kazanmıştım. Fikrî tekâmülümün ve hayat telâkkilerimin birçok esaslı merhalelerini orada aşmıştım. İnsan kıymetini, demokrasiyi ve hürriyet prensiplerini ilk defa orada öğrenmiştim Bir cümlede, Batı Avrupa medeniyeti bütün dış ve iç örgüleriyle bana ilk defa orada ayân olmuştu. Bu medeniyet hakkındaki bâzi tenkidî görüş ve düşüncelerimin menbaı dahi İsviç-

re'dir; zira, samimî, duru, gullığıssız demokrasi atmosferi içinde Avrupalılar'ın meziyetleri kadar kusurları da ap-açık görünür" hükümünü veriyor.

Y. Kadri, eserinin Bern Elçiliği kısmında, 1934 yılı sonralarına doğru Almanya ve İtalya üstüne Anglo-Saksonlar'ın hava hücumu sebebiyle İsviçre'ye akın eden Anglo-Sakson, Rus esirlerinden, bunlar arasında vatandaşlarımız da bulunduğundan, İsviçre'nin göbeğinde bir Türk-Rus harbi patlamak üzere olduğundan, İsviçreliler'in Türkler'le Ruslar'ı ayrı köylerde barındırmağa mecbur kaldığından, bu tarafsız memlekette akdedilen muhtelif siyasî kongrelerde cereyan eden fikirlerden v. b. milletlerarası mes'elelerden de bahsetmektedir. Bu bahse, "Yıl 1949, ay Temmuz.. Bize, irak yerlere yol göründü; rasad-hâneden inelim, pek fena alâmetler belirtmektedir" cümleleriyle son veriyor (S. 208-260). Bu irak yer İran'dır; 1949-51 yılları arasında Tahran Büyük Elçiliği'nde bulunmuştur.

*

1949 Eylül'ü sonlarında Tahran Büyük Elçiliği'ne ta'yin olunan Yakup Kadri burada ondokuz ay kalmıştır. İran'a ait hâtıra ve müşahedelerine, Hollanda ve İsviçre bahislerinde görüldüğü gibi, bu memlekete ait hayallerinin, intibalarının, sanat zenginliği hakkında fikirlerinin izahıyla başlıyor. "Tahran'daki Büyük Elçilik binası, Atatürk'le Rıza Pehlevî arasında teessüs eden samimî dostluğun bal-aylarında yüzbinlerce lira sarfedilerek binbir dikkat ve özenle kurulmuş bir saraydı. Parke tahtaları İtalya'dan getirilmiş ve Paris'in en meşhur mobilya fabrikalarına sipariş edilen eşya ile döşetilmişti. Alt katta direkleri yaldızlı geniş bir divanhânenin ondört metre boyundaki pencerelerini süsleyen müslin ve canfes perdeler zenginlik ve ihtişam bakımından yere serili eski İran halılarıyla rekabet hâlinde idi. Her tarafta renk renk, çeşit çeşit ipek kaplı koltuk ve kanapeler, ceviz ağacından, maundan masalar, raflar, bahüler... Orta hisap yüz kişilik sofrası ile yemek salonu, maroken takımlarıyla kocaman yazı odası, üst katta herbirinin hususî banyosu ve saire-siyle ikişer-üçer gözlü bölükler ve aşağıdaki merasim katının eşyaları kadar kıymetli mobilyalarla döşenmiş oturma ve yemek salonlarıyla Elçi'nin hususî dairesi.. Bu sarayda bir hükümdara lâayk herşey düşünölmüş, her türlü debdebe ve şatafat malzemesi toplanıp yığılmıştır; fakat burada, değil yalnız bizim gibi İsviçre'nin temizliğine, rahatlığına alışık kimseler için, hattâ İstanbul'dan, Ankara'dan gelmiş orta halli bir ailenin bile barınabileceği bir köşe, oturabileceği bir yer, yatabileceği bir yatak odası yoktu. Her taraf, herşey öylesine bir perişanlık ve murdarlık içinde idi ki titizce bir ev hanımı bu sarayda, sanki bir mezbeleye girmişcesine eteklerini toplayıp hiçbir yere dokunmaksızın bir nevi ürkeklik ve tiksinti ile dolaşabilirdi." Altı ay geceli gündüzlü uğraştıktan sonra Elçilik binasının kapılarını yâr-ü agyâre açabilmişler, bu arada sihhati bozulmuş, kesesinden de bir hayli fedakârlık etmiş ve bu ancak bâzı Avrupalılar'la İranlılar'ın takdirini kazanmakla kalmıştır.

Yakup Kadri'nin İran'da bulunduğı 1949-51'de Şahinşah'tan en küçük yurddaşa kadar hemen bütün iyi niyet sahiplerinin teşebbüs güçlerini köstekleyen birtakım gizli kuvvetler vardır; kimsenin memleket yolunda müsbet bir adım atamamasının başlıca sebepleri, Fedâiyan-ı İslâm adlı gerilik ve taassup cereyanı ile, Tude denilen komünist teşkilâtının sinsî, fakat sistemli çalışmalarıdır. İçeride, dışarıda tam mânasiyle bir İslâm politikası takıbedilerek, Rıza Şah'ın koyduğu lâayklik prensipleri ortadan kalkmaktadır. Muharrem âyinleri eskisinden daha taşkınlıkla yapılmaya,

Ahundlar bu karanlık vaziyetten faydalanarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunların elebaşısı Kâşanî bu esnada sürgünde bulunuyordu; “Taassup telkinleriyle azdırdığı delikanlılardan biri tarafından Şah’ın üzerine sikılan kurşunların izleri henüz bu genç hükümdarın yüzünden tamamıyla kaybolmamıştı; buna rağmen çok geçmeden o da afvedilecek ve gelip Meclis’in başına kurulacaktı”. Eserde, Şah Rıza Pehlevî’nin karakteri, yaşayış tarzı, Ahund sınıfının maksatları tahlil olunarak, İranlılar’a millî gururu Şah Rıza Pehlevî’nin öğrettiği, o başlarına geçinceye kadar, tarih boyunca kimi Rus, kimi İngiliz emellerine hizmet eden okumuş yazmışların, onun yürüdüğü yoldan vatan topraklarına kavuşmuş, onun gösterdiği misaller, verdiği derslerle kendi topraklarında yalnız kendi emel ve iradesinin hâkimiyeti lüzumunu anlamış oldukları kaydediliyor. Anglosaksonlar’la Moskoflar’ın elele verip o büyük vatan-perveri ortadan kaldırmaları biraz bundan dolayıdır.

Müellif, müttefikler arasındaki Tahran Konferansı’nda bir Avrupa milletinin istiklâli bahis mevzuu olurken, Stalin’in kendine hâs *sinik* tebessümüyle, “Canım, uzun etmeyelim, orası da İran gibi müstakil olur” dediğini müşahede etmiştir. “Stalin’in, Rıza Şah İranı hakkında ne menfî emeller beslediğini kendi ağzından işittiğim şu sözlerle de ispat edebilirim. Kızıl Çar, İsmet İnönü Misyonu’nun Moskova’ya ziyareti münasebetiyle bize verilen ziyaretlerin birinde, Türkiye Başvekili’ne şöyle demişti: ‘İran Azerbaycan’ını işgal etmek zamanı gelmiştir sanırım’,.. Müttefikler’in İran’a karşı hareket tarzları gayet zayıftır; ‘Bir çoklarımıza malûm olmayan hakikat şudur ki Rus kıt’alarının oradan çekilip gitmesini bu müzakereler te’min etmemiştir. Harb sonrası tarihinde Rusya’ya karşı bu muvaffakiyet küçük İran ordusunun millî gayreti ve büyük İran diplomasisinin dirayeti sayesinde de kazanılmıştır’. İran siyaset adamları, Avrupa’daki meslekdaşlarıyla boy ölçüyecek kudrette olmakla beraber, İran’ın fikirlerine, Yakın-Şark’ın, belki de dünyanın cihan sulhu bakımından en mühim yeri olduğuna ehemmiyet verilmemektedir. ‘Rusya, İran’daki durumunun gittikçe karışmasından, Amerika yapacağı para yardımlarının kendisine ne gibi bir menfaat te’min edeceğinden, İngiltere ise, İngiliz-İran Petrol Kompanyası’nın kâr ve temettu’larını gittikçe daha ziyade arttırmaktan başka birşey” düşünmüyor, Sa’d Kabinesi, İngiltere ile İran arasındaki petrol dâvasını her iki tarafı memnun edecek tarzda halle çalışıyordu. Şahinşah, Truman’ın nezaket dâvetinden faydalanarak uzun bir Amerika seyahatine çıkmış, daha sonra Rusya ile ekonomik bir anlaşma imzalanmıştır; fakat bu gayretler; karşı tarafların anlayışsızlığı yüzünden boşa gitmiş, bu sebeple Tahran halkından, başta bulunanlara karşı hoşnutsuzluk alıp yürümüştür. İlk fırsatta elçilik vazifesiyle dışarı gitmeği düşünen Sa’d Han, Ankara Büyük Elçiliği boşalınca, bunu sevinçle kabul etmiştir.

1949’da Seçim kavgalarıyla başlayan huzursuzluk gitgide ayaklanma hâlini almağa başlamış, böyle bir zamanda hürriyet ve meşrutiyet kahramanı olarak ortaya çıkan Musaddık, iki yıl hükümet başında kalabilmiştir. Bu münasebetle Musaddık’ın hayatından mufassalen bahseden Y. Kadri, İran’daki muhtelif siyasî teşekküller, İran halkının ruh inceliği, san’ata düşkünlüğü, siyaset adamlarının fikrî üstünlüklerine dair müşahedelerine dayanarak geniş ölçüde bilgi vermektedir. Oraya gidişinde Türkiye ile İran arasında yapılmış bir Transit Anlaşması’nın bâzı münakaşalı noktalarını hal ve bunu Sivil Havacılık Anlaşması takibetmişse de, bunlar senbolik hâlde kalmış, her iki taraf teahhüt ettiği üzere kara yollarını lâzım gelen hâle sokamamış,

hava nakliyatı ise bizden bir-iki uçağın Mihr-Âbâd meydanına inip kalkmasından ileri gidememiştir.

Mehmed Rıza Şah ile Süreyya'nın düğünü, bu münasebetle General Razmara'nın verdiği nutku, Şah'ın ona itimadsızlığını bildiren acı bir gülümsemeyle dinlemesi, Razmara'nın öldürülmesinin uyandırdığı teessür, Razmara ile vaktiyle konuştuğu bâzı mes'eleler, Kore harbinin ilk safhasında İran'da Solcu ve muhtelif matbûatın aleyhimizdeki neşriyatı, askerlerimizin korkaklığından ve başımızda bulunanların memleketi sattıklarından bahs olunması hakkında geniş malûmata rastlamaktayız. Bu sırada Türkiye aleyhinde iğrenç karikatürler de neşredilmektedir; "Bu meyanda Devlet Reisi'mizi, kafası Türk bayrağına sarılmış bir eşek göğdesi üzerine oturtup, bu eşeğin yularını, dolar torbası tutan Truman'ın eline veriyorlardı" diyen Y. Kadri, Razmara'ya şikâyete, bu gibi neşriyatı önlemedikleri takdirde Tahran'daki vazifesini göremeyeceğine karar vermiştir. Hariciye Vekâleti'nin bu mesele hakkında, "Madem ki İran'da matbuat hürriyeti vardır, aşırı Sağ ve Sol gazetelerin kötü yayınlarına karşı tarafsız, veya hükûmetçi matbûata Kore haberlerini doğru olarak verdirmek" lâzım gelirdi mütalâasına rağmen Razmara ile görüşmüştür. İran Matbuat Müdürlüğü, bizim Matbûat Müdürlüğü, veya Anadolu Ajansı ile işbirliğine hazır olduğunu Elçilik'imize bildirmişse de, malî, teknik güçlükler dolayısıyla bu işbirliği gerçekleştirilememiştir.

İran devlet adamlarının karakterleri, Yakup Kadri'ye Tanzimat devrimizin siyasî şahsiyetlerini hatırlatır; ikisinde de, Garp medeniyetine doğru yürürken aynı teenni, aynı vakar, kendi millî geleneklerine bağlılık ve sadakat, fakat suursuz, zâhirî garphlaşmadan tiksinti müşterek hususiyetlerdir. İran'da alafranga denilen züppe insan örneklerine hiç rastlanılmaz. Edebiyatları da eskiye bağlı, *cedideleşmek*'ten uzaktır; en yenilerine Şeyh Galib tarzında bir *Neo-Classique* nazarıyla bakılabilir ki şair Süretkâr bunlardan biridir. İran edebiyatında bir yenilik görülmemesi, müellife göre, Goethe'yi bile te'sirinde bırakan *classique*, kemal mertebesinde sonsuzlaşmış bir İran edebiyatının asırlardanberi mevcudiyetidir (S. 261-306).

*

Yakup Kadri, Devlet adamlarının olgunluğuna, halkının inceliğine hayran olduğu ve birbuçuk sene kadar kaldığı İran'dan, sihhî sebepler dolayısıyla naklini istemiş, bunun üzerine tekrar Bern Elçiliği'ne ta'yin edilmiş, bu vazifede üç sene çalışmıştır. İşte eserinin Haşiyeye kısmında (S. 307-319), Tahran Büyük Elçiliği'nden, Orta-elçilik pâyesiyle Bern'e ta'yini üzerine gazetelerin dedikodulara yol açan neşriyatına, kendisinin bu husustaki düşüncelerine, Şark ve Garp'te büyük devlet adamı anlayışı hakkında izahata, siyasî bâzı mes'elelere dair mülâhazalarına bu *Haşiyeye* kısmında yer vermiştir.

Bir mektep çocuğu eksikliğiyle çekine çekine girdiği diplomatlık mesleğinde yirmi yıl, gurbette ve kendine benzer kimselerden uzak bir ömür geçirmeğe mahkûm olduğunu kaydeden Yakup Kadri, bunu tam mânasıyla *Bir Sürgün* addettiğini söylemekle, 1938'de basılan *Bir Sürgün* adlı romanıyla hayatı arasındaki münasebeti de işaret etmiş oluyor (S. 47). Kendi kendine alay etmek için eserine, Vefik Paşa'nın Molière'den adapte ettiği *Zoraki Tabib*'ini hatırlayarak, *Zoraki Diplomat* adını vermiştir (S. 311).

Eski diplomatların hatıralarında olduğu gibi, şahsî başarılarını zikrederek okuyanları sıkmak gayesinde olmadığına işaret eden müellif, hakikaten kendisine

ait şeylerden hemen hiç bahsetmemiştir. Vaktiyle Osmanlı topraklarından bulunan Arnavutluk'la memleketimiz arasındaki bâzı benzerlikler, buranın halk ve münavev tabakasının hususiyetleri, 1934-35'de dahilî ve haricî siyaseti, Tiran'la diplomatik münasebetlerimizin kesilmesi sebepleri üzerinde duruyor. Çekoslovakya, Hollanda bahislerinde de aynı mes'eleler ele alınmıştır; fakat, Yakup Kadri'nin, İkinci Cihan Harbi'nde Almanlar'ın işgali sırasında bu memleketlerde bulunması sebebiyle, eserin bu kısımları siyasî mes'elelere ait malzeme cihetinden çok zengindir. Bu sayede, Orta Avrupa Anlaşması'nın sarsılmağa, Nazi Almanyası'nın kuvvetlenmeğe başladığı sırada bir parti lideri olarak hareket ettiği için millî birliği sarsan Çekoslovakya Reiscumhur'u Beneş'in takibettiği siyaseti, iç ve dış karışıklıkları, işgal günlerine ait hâdiseleri, Beneş memleketini terke mecbur edildikten sonra yerine geçen Dr. Haha'nın vaziyetini canlı misallerle öğrenmiş bulunuyoruz. 1935-39 senelerinde Çekoslovakya'da bulunan Yakup Kadri, işgalden sonra iki sene kaldığı La-Hey elçiliğine ta'yin edilmiş, Hollanda'nın da işgaline şahit olmuştur; bu münasebetle, bura halkının hususiyetleri ve fikir hayatından başka, bilhassa İkinci Cihan Harbi'nin bu sahadaki te'sirleri, halk arasında Alman dostluğu, İngiliz düşmanlığı fikirlerini meydana getiren sebepler, gaflet içinde bulunan Hollanda'nın Hitler'e nasıl teslim oluverdiği üzerinde duruyor. Müellif, 1939'da İstanbul'dan Prag'a giderken Paris'ten, Hollanda'nın işgali üzerine 1940'da İstanbul'a dönerken de Berlin'den geçmiştir. Bu yıllarda Paris halkının Polonya hesabına harbe girmekten duydukları memnuniyetsizliği, Hitler'in zaferlerinin Berlin'de endişe ile karşılandığı misallere dayanılarak anlatılıyor. 1942'den itibaren yedi sene İsviçre'de bulunan Yakup Kadri, buraya, tedavi maksadıyla Birinci Cihan Harbi sırasında da gittiğinden, Birinci ve İkinci Cihan Harbi İsviçresi arasında farklara dikkatimizi çeker; bu memleketin Türkiye'ye karşı siyasi prestiji artmış, buna mukabil ticarî itibarımıza emniyeti kalmamıştır. Harb dolayısıyla İsviçre'de Anglosakson, Rus, Türk muhacirlerinin çoğaldığına da temas ettiği İsviçre bahsinde, kendisini sihhate kavuşturan, fikir hayatını besleyen bu memlekette bahsederken bi- taraf kalamayacağına işaret ediyor; bir münasebet bularak gençken okuduğu eserler hakkında izahat veriyor. 1949-51 yıllarında İran'da bulunduğu esnada şahit olduğu Fedâiyan-ı islâm, Komünist Partisi ile Ahundlar'ın siyasi faaliyetleri hakkında geniş ölçüde malûmat vermiştir.

Zoraki Diplomat'ta, Arnavutluk, Çekoslovakya, Hollanda, İran ve İsviçre'nin iç ve dış siyaseti, muhtelif hususiyetlerinden başka, bu memleketlerin mühim şahsiyetleri üzerinde de durulmuş, Kral Zog, Beneş, Dr. Haha, Kraliçe Wilhelmine, Prof.-Pittard, Şah Rıza Pehlevî, Kâşanî, Sa'd Han, Razmara, Dr. Musaddık, Hüseyin A'lâ, Şair Süretkâr'ın muhtelif mes'elelere ait fikirleri ve karakterleri de izah olunmuştur. Hitler ile Chamberlain'in gizlice nasıl anlaştuğuna dair tafsilâtı verirken, Chamberlain Kabinesi'nde Nâzır'lık eden Duff Cooper'in eserinden faydalandığını kaydeden Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*'ta, diğer kısımları tamamıyla müşahade ve hâtiralarına dayanarak yazmıştır. *Zoraki Diplomat*, kısmen, müellifinin fikrî, hususî ve resmî hayatını, daha ziyade, İkinci Cihan Harbi'ne tekaddüm eden ve harbi müteakip yıllarda gezip dolaştığı memleketlerin iç ve dış siyasetini, hususiyetlerini, mühim şahsiyetlerini muhtelif bakımlardan aydınlatan mühim ve kıymetli bir eserdir.

FEVZİYE TANSEL